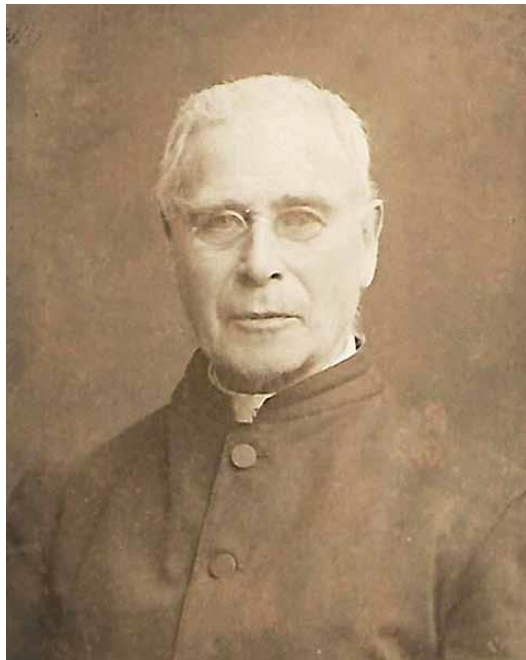

Het leven van een priester in de 19e eeuw (deel 3)

Door Jan Gosselink

Inleiding

Portret van pastoor Kerkhof

In het boek over de Willibrorduskerk op Olburgen is een apart hoofdstuk gewijd aan de pastoors. Eén van hen was Antonius Kerkhof. Hij was pastoor op Olburgen van 1872 tot 1908. En hij was de biechtvader en geestelijk begeleider van de gestigmatiseerde Dorothea Visser. Zij zou sinds 1843 regelmatig de tekenen van de wonden van Christus hebben gekregen. Deze artikelenreeks gaat niet over Dorothea maar over de persoon van pastoor Antonius Kerkhof. Wie was hij? Hoe zag zijn leven er uit? En wat heeft hij voor de Olburgse parochie betekend?

In drie artikelen wil ik hier dieper op ingaan. Deze artikelen worden tevens (in verkorte bewerking) in het HVS blad 'De Zwerfsteen' gepubliceerd.

Aanleiding

Waarom heb ik een artikelenreeks geschreven over pastoor Kerkhof? Dat is het gevolg van een toevallige samenloop van omstandigheden. Kerkhof heeft in Olburgen een Kruiswegstatie van de schilder Martinus Christiaan Schenk aangekocht. De achterkleinzoon van de schilder nam enige tijd geleden contact met me op. Hij was op zoek naar de schilderijen van zijn overgrootvader voor een publicatie over zijn leven en werk. Het toeval wil dat iemand van de Historische Kring Baerne in dezelfde periode contact met me opnam. De Kring had van een ver familielid een schilderij van Schenk gekregen, geschilderd in Baarn. Helemaal bijzonder was het toen bleek dat de moeder van een goede vriend verre familie was van Antonius Kerkhof. Ze wist enkele details en gebeurtenissen uit de familie. Vervolgens kwam er een doos met bijzondere voorwerpen en archiefspullen tevoorschijn en fragmenten van dagboeken van Kerkhof. Al met al genoeg aanleidingen om op zoek te gaan naar het leven van de persoon Antonius Kerkhof, maar ook dat van de schilder Schenk.

PASTOOR ANTHONIUS KERKHOF en MARTINUS CHRISTIAAN SCHENK

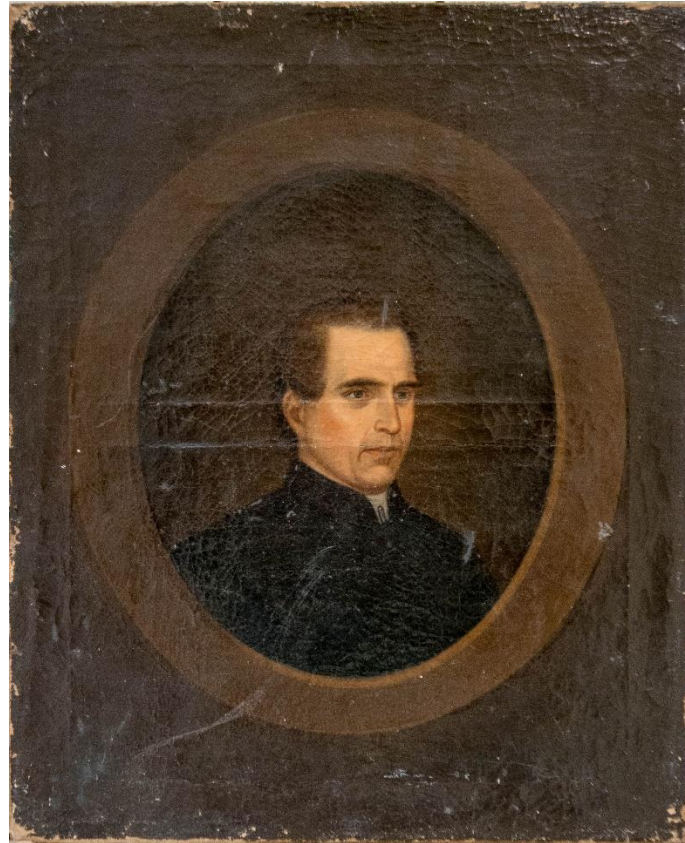
In dit laatste artikel over Teus Kerkhof bespreek ik zijn geschilderd portret en de kruiswegstaties in de Willibrorduskerk op Olburgen van de 19^e-eeuwse schilder Martinus Christiaan Schenk.

NB Het originele stuk is enigszins bewerkt t.b.v. publicatie in .pdf op de HVS website

De schilder van de kruisweg in de St. Willibrorduskerk

Na de publicatie van ons boek over de St. Willibrorduskerk nam de achterkleinzoon van de schilder, Hans de Vries, contact met me op. Hij was op zoek naar de schilderijen van zijn overgrootvader voor een publicatie over diens leven en werk. Hij had gelezen dat er in de kerk op Olburgen een kruisweg van hem hangt en wilde er meer over weten. Kerkhof heeft die in 1877 aangekocht. Hij vraagt zich ook af wat er met deze kruisweg gaat gebeuren nu de kerk op Olburgen verkocht wordt.

In dezelfde periode attendeerde Anna Ornstein van de Historische Kring Baerne mij op een schilderij van dezelfde Martinus Schenk voorstellende de jonge Anthonius Kerkhof en geschonken door een ver familielid. Genoeg aanleiding om hier aandacht aan te schenken.

Afbeelding 1. Portret van Anthonius Kerkhof (foto: Gosselink-Ramos)

Wie is de schilder Martinus Christiaan Schenk?

Martinus Christiaan Schenk werd geboren in 1833 en is overleden in Amsterdam in 1911. Hij had verschillende leermeesters, o.a. van Johann George Schwartze, de vader van Thérèse Schwartze. Zij is vooral bekend om haar portretten van onder meer prinses en later koningin Wilhelmina.

Hij volgde ook de opleiding tot schilder op de Academie voor Beeldende Kunst in Amsterdam. Hij begint zijn carrière met het schilderen van huiselijke taferelen, later schildert hij taferelen van de goeode burgerij en daarna nog enkele boereninterieurs en schilderijen met eenvoudige figuren. In periode van 1876 tot 1883 had hij geprobeerd in Brussel carrière te maken.

Hij is gelovig katholiek waardoor hij in contact komt met de priester Gerardus van Heukelum die hem uiteindelijk vraagt lid te worden van het Bernulphusgilde, de vereniging van kunstenaars, architecten en geestelijken dat ook het interieur van de kerk op Olburgen heeft gemaakt. Van Heukelum wordt de belangrijkste leidinggevende figuur. Hij wordt voor Schenk later ook belangrijk omdat hij bemiddelde bij opdrachten. Via hem kreeg Schenk diverse opdrachten voor portretten van geestelijken, altaarstukken en kruiswegstaties. ^[1]

Portret van Teus Kerkhof

Schenk heeft Antonius Kerkhof al geportretteerd omstreeks 1850 toen hij net priester was en nog in de twintig. Schenks kleinzoon Hans de Vries was niet op de hoogte van het bestaan van dit portret, dat kortgeleden door een familielid van Kerkhof geschonken is aan de Historische Kring Baerne. Volgens De Vries is het portret daadwerkelijk van Schenk. Het is een olieverfschilderij op linnen van 65x65cm en helaas niet gedateerd. Kerkhof is er afgebeeld in priesterkleding. Het lijkt een vroeg schilderij van Schenk. Het is heel aannemelijk dat het in de boerderij van de familie Kerkhof en later bij de familie Schothorst in Baarn heeft gehangen (zie Zwerfsteen 2023-3).

Er zijn verder geen gegevens over het schilderij bekend.

Het is daarom ook niet duidelijk waarom Kerkhof is geportretteerd. Meestal werd een portret van iemand gemaakt bij een speciale gelegenheid zoals een jubileum. Misschien heeft hij voor Schenk geposeerd nadat hij tot priester was gewijd, wat natuurlijk een speciale en bijzondere gelegenheid was. De familie heeft de waarde van het portret gezien door het niet te vernietigen maar het te bewaren en uiteindelijk te schenken.

Afbeelding 2. Achterkant van het portret (foto: Gosselink-Ramos)

Hans de Vries zegt in zijn beschrijving van werken van zijn overgrootvader uit de beginperiode: “Dat het portret vroeg werk betreft, is te zien aan het primitieve raam waarop het doek is gespannen. Eenvoudige vuren latten, zonder kraal, gespijkerd met een halfhoutverbinding, dus geen spielatten waarmee na-spannen mogelijk zou zijn. Aan de verftoets is te zien dat Schenk problemen kreeg bij het schilderen van de grotere vlakken.

Er ontstond een afdruk van het raam in het linnen doek, dat ook in de verfstreek nog steeds zichtbaar is”.^[1] Op het schilderij is dit allemaal goed te zien. We kunnen dus stellen dat het jeugdig portret van Kerkhof uit de beginperiode is van de schilder.

De kruisweg* van Schenk in Willibrorduskerk op Olburgen

In de Middeleeuwen trokken veel pelgrims naar Jerusalem om de route die Jezus met het kruis aflegde na te lopen en stil te staan bij de gedenkwaardige plekken. Toen de pelgrims dat niet meer konden doen werden in Europa gedurende het tweede deel van de Middeleeuwen steeds meer kruiswegen op symbolische wijze nagebootst via visualisaties in de vorm van schilderijen of beeldhouwwerken.

* Een **kruisweg** is een serie van afbeeldingen van veertien staties, de stadia, die het lijden en sterven van Christus door Jerusalem naar de Calvarieberg weergeeft. Tijdens de reformatie in de 16^e eeuw zijn veel van deze kruiswegen in de kerken vernietigd tijdens de Beeldenstorm in 1566. ^[2]

Nadat in 1853 de kerkelijke hiërarchie in Nederland was hersteld stelde aartsbisschop Mgr. Schaepman nieuwe regels op over het bidden van de kruisweg. Iedere kerk moest nu wel zo'n kruisweg hebben. Kerkhof besluit in 1877 er ook een aan te schaffen voor de kerk op Olburgen en kiest er een van de schilder Martinus Christiaan Schenk. ^[4]

Misschien heeft hij voor deze schilder gekozen omdat hij hem nog kende van zijn portret dat Schenk van hem gemaakt had. Maar het is aannemelijker dat Mengelberg, de architect van de St. Willibrorduskerk, hem heeft geadviseerd. Bij veel opdrachten voor kruiswegstaties werkte Schenk immers met hem samen.

Afbeelding 3. Signering Schenk (foto: Gosselink-Ramos)

Schenk woont en werkt in Utrecht. Op een bepaald moment besluit hij naar Brussel te verhuizen. Op dat moment bloeit die stad op door diverse culturele impulsen vanuit heel Europa. Al een aantal jaren is er een Hollandse kolonie ontstaan rond de kunstschilder/entomoloog Willem Roelofs, die een link vormt naar de school van Barbison en zo grondlegger wordt van de Haagse School. Daar werkt hij van 1876 tot 1883 hard aan de opdrachten die hij krijgt vanuit het Aartsbisdom Utrecht. Hij maakt minsten zeven keer veertien staties en dat waren flinke opdrachten. Voordat hij een opdracht accepteerde moest hij onderhandelen over de prijs, het formaat, het te gebruiken materiaal en over de eventuele afwerking zoals een sierlijst met wel of geen kruisjes op de bovenrand. Mengelberg was een strenge onderhandelaar en wilde er zelf natuurlijk ook aan verdienen. De prijs hing ook af van het aantal figuren dat geschilderd moest worden. In een aantal gevallen heeft Schenk bij het schilderen van de staties gebruik gemaakt van een **carton*** van Mengelberg met suggesties voor de ontwerpen van de veertien afbeeldingen.

* Een **carton** is een al dan niet gekleurde werktekening op ware grootte, die als model dient voor de eigenlijke afbeelding op het paneel, voor een glas-in-loodvenster, muurschilderingen, tapijten en ook kruiswegstaties.

Mengelberg gebruikt het om daarmee aan te geven wat er zoal op de afbeelding van de verschillende staties moet komen. Het is de vraag of Schenk die cartons ook heeft gebruikt voor de staties in Olburgen. Het lijkt er op dat hij de vrije hand had omdat hij gebruik gemaakt heeft van

reproducties in de vorm van gravures van de kruiswegstaties van de bekende Oostenrijkse schilder Joseph van Führlich. Die werden op grote schaal verspreid. Een van zijn bekendste kruisweg is nog te zien in de Johann Nepomuk Kirche in Wenen.^[3]

Het is goed te zien dat Schenk die als voorbeeld heeft gebruikt. De houdingen van de afgebeelde personen zijn bijna identiek zoals ook de compositie. De kleurstelling daarentegen verschilt. Op beide staties wordt aandacht geschonken aan de gezichtsuitdrukking van de personen.

Afbeelding 4a. Een statie van Schenk in de St. Willibrorduskerk op Olburgen (foto: Gosselink-Ramos)

Afbeelding 4b. Een statie van Joseph Führlich in de Nepomuk Kirche in Wenen (foto: Wikipedia)

De staties in Olburgen heeft Schenk in Brussel geschilderd en gesigneerd.

De eerste kruisweg maakte Schenk op doek en zelfs op zink. Later kreeg hij steeds meer vragen om op paneel te schilderen. In Olburgen heeft hij de staties op eiken houten panelen geschilderd. Aan de achterkant is een stalen staaf bevestigd om kromtrekken van de panelen te voorkomen.

Afbeelding 5. Achterkant van de statie in Olburgen (foto: Gosselink-Ramos)

Afbeelding 6. Bovenkant van de lijst (foto: Gosselink-Ramos)

Bovenaan de lijst hebben houten kruisjes gezeten die er in de zestiger jaren van de vorige eeuw af zijn gehaald waardoor het strakke houten lijsten werden. De gaten ervan zijn nog zichtbaar. Op de lijst zijn sjablonen aangebracht van rozetten met de tekst van de statie.

Schenk signeert op verschillende manieren. ^[7]

statie 1: "MCS 1876"

statie 9: "Mart C. Schenk / Bruxelles 76"

statie 10: "MC Schenk"

statie 13: "MCS"

De techniek van het schilderen van de staties

De voorbereiding voor het schilderen op panelen, schrijft De Vries, vergde veel tijd. ^[1]

Gelukkig kon Schenk het maken van de panelen uitbesteden. Maar het prepareren deed hij wel zelf.

Het was een secuur en tijdrovend werk. "Hij bracht vijf lagen lijm en kalk en iedere laag moest zorgvuldig worden gladgeschuurd. Vanwege de werking van het hout was een soepele elastische ondergrond belangrijk voor het behoud van de panelen." In 1876 is hij in Brussel ermee begonnen, Kerkhof schaft ze in een jaar later aan en in 1878 komen de staties te hangen in de St.

Willibrorduskerk. Ze zijn geschonken door Antonius Metz ter waarde van f.600,-. ^[6] Een flink bedrag voor die tijd. Maar het zijn dan ook veertien olieverfschilderijen. Er hangen er zeven in de linkerzijbeuk en zeven in de rechterzijbeuk. ^[4]

Afbeelding 7. Kruiswegstaties in de St. Willibrorduskerk op Olburgen (foto: Gosselink-Ramos)

De conditie van de werken

De conditie van de veertien afbeeldingen is matig. Op een enkel exemplaar heeft het vocht uit de muur de verf al aangetast. Op bijna alle schilderijen zijn witte vlekken en is craquelé te zien. De staat van de veertiende statie is ronduit slecht met veel verfverlies met veel blazen in de verflaag. Het heeft waarschijnlijk bij een verwarming gehangen. Het is met name te zien in de rechterhelft van het schilderij. ^[7]

De kerk is kortgeleden aan de eredienst onttrokken en zal verkocht worden. Dat houdt in dat het interieur en de inboedel andere bestemmingen zullen krijgen. Het is nu bekend dat de veertien staties als geheel bij elkaar blijven en elders worden opgeslagen tot er een andere bestemming is gevonden. Het is dan wel van belang dat ze voorlopig in een ruimte worden opgeslagen waar de conditie van de werken niet kan verslechteren.

De kruisweg in de Willibrorduskerk in Vierakker

In de Willibrorduskerk in Vierakker is ook een kruisweg van Schenk te zien. Waarschijnlijk heeft Schenk hiervoor wél de cartons van Mengelberg gebruikt. Hij liet zich daarbij inspireren door oude middeleeuwse afbeeldingen uit de collectie van middeleeuwse kunstwerken van Van Heukelum. De door Mengelberg tijdens zijn leven verzamelde kunstwerken, de [Collectie F.W. Mengelberg](#), werden na zijn dood verkocht aan Jan Herman van Heek, telg uit de textielfamilie [Van Heek](#). De collectie vormde de kern van de kunstverzameling in [Huis Bergh](#) en is daar nog te bewonderen. ^[5]

Afbeelding 8. Een statie in de St. Willibrorduskerk in Vierakker
(foto: Gosselink-Ramos)

Het is interessant de verschillen te zien tussen deze kruisweg en die in de kerk op Olburgen. Op de statie is de aureool van Jezus goudkleurig evenals de achtergrond. Aan de bovenkant van de afbeelding geeft Mengelberg in zijn carton architectonische contouren aan met een dikkere laag goudverf waardoor er diepte ontstaat. De kruisweg in Vierakker is rijkelijk uitgevoerd en duidelijk gesigneerd. Waarschijnlijk had de barones van Suideras in Vierakker, die de kerk in Vierakker heeft gefinancierd, meer te besteden dan de parochianen in Olburgen.

■

Bronnen en geraadpleegde literatuur

- 1: De Vries, Hans Christiaan. (2012). *Geschenk uit het verleden*
Soest: Uitgeverij Boekscout. ISBN 978-94-620-6260-3
- 2: Schretlen, Ignace. (2023). De kruisweg als bron van inspiratie
Impressie: Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed (32), 4 – 8. Geraadpleegd van
<https://www.ru.nl/kdc/weten/impressie-nieuwsbrief-kdc/> op 11-01-2024
3. Persoonlijk correspondentie met Pia Verhoeven Erfgoedsspecialist en consulent kunstzaken
Aartsbisdom Utrecht op 11-01-2024
- 4: Gosselink, Jan. (2017). *De kerk van Sint Willibrordus op Olburgen*
Steenderen: Historische Vereniging Steenderen. ISBN 978-90-79864-375
5. https://nl.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Wilhelm_Mengelberg (29-08-2023)
6. Archief St. Willibrorduskerk op Olburgen. *Liber memorialis Parochiae: Capita IX*
7. <http://kerkcollectie.catharijneconvent.nl> nummer 12114-21